

В. В. Павленко

ІВАН ШИШМАНОВ ТА РОЗБУДОВА БОЛГАРО-УКРАЇНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН У 1918–1919 рр.

У налагодженні міждержавних відносин Болгарії і України значна роль належала відомому вченому і громадському діячеві Івану Шишманову. Він досліджував українсько-болгарські літературні зв'язки, був автором праць про Т. Г. Шевченка, мав тісні наукові й родинні зв'язки з видатним українським ученим, професором Софійського університету Михайлом Драгомановим (був його зятем), товаришував з Іваном Франком, Лесею Українкою, Володимиром Гнатюком та іншими українськими письменниками і вченими. Тож не дарма саме йому болгарський уряд доручив очолити дипломатичну місію в Україну в 1918 р.

Українсько-болгарські дипломатичні відносини стали можливими внаслідок укладення Брест-Литовської мирної угоди між державами Четверного союзу і Українською Народною Республікою, що була підписана 9 лютого 1918 р. за кілька годин до одержання звістки про захоплення Києва більшовицькими військами під керівництвом Антонова-Овсієнка. Згідно неї, 2 березня 1918 р. німецькі й австро-угорські війська вступили до Києва й відновили владу Центральної Ради.

Мирний договір між УНР і державами Четверного союзу поклав початок встановленню дипломатичних відносин між цими країнами, що здійснювалися за допомогою їхніх дипломатичних представництв. Останні й повинні були втілювати в життя статті підписаного договору.

У відповідності з домовленостями, кордони між Австро-Угорщиною та Українською Народною Республікою встановлювалися по довоєнних кордонах Австро-Угорщини з Росією. Держави Четверного союзу й УНР відмовлялися від покриття воєнних збитків і досягли згоди у взаємному постачанні продовольчих і промислових «надлишків», які для України були досить великими. Зокрема, вона повинна була до липня 1918 р. вивезти 1 млн т збіжжя, м'яса, круп тощо. Договір обумовлював обмін полоненими, повернення цивільних інтернованих, встановлення правових відносин, а також позику Україні в сумі 1 млрд крб для боротьби з більшовиками¹.

За Брест-Литовським мирним договором Україна повинна була забезпечувати держави Четверного союзу основними багатствами своєї землі – продовольством і сировиною. Проте апетити Німеччини розпалювалися. Вона посилила побори в Україні за допомогою торговельного договору від 8 квітня 1918 р. Хоча основні поставки йшли в Німеччину, однак незначна частина їх потрапляла і її союзникам, у тому числі Болгарії.

19 квітня 1918 р. був підписаний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією про спільну закупівлю продовольства й сировини в колишній Російській імперії, зокрема в Україні й Фінляндії. Визначалася частка болгарської закупівлі в Україні; вона становила: ікри – 5%, цукру – 4%, худоби – 3% тощо. Ці товари перевозилися німецьким та австро-угорським військовими флотами. Для виконання зазначених торговельних акцій Дирекція з постачання і планування Болгарії створила спеціальну господарську місію².

Відтак Брест-Литовський мирний договір відкрив шлях до встановлення дипломатичних відносин між Болгарією й Українською Народною Республікою. Обидві країни були зацікавлені в цьому процесі. Болгарія сподівалася зав'язати двосторонні болгаро-українські стосунки, насамперед торгіві, й цим самим покращити своє економічне становище, зруйноване війною. Зі свого боку, УНР, утверджуючи свою державність, була зацікавлена в дипломатичному визнанні її якомога ширшим колом держав.

Пріоритет у відкритті дипломатичних представництв належав болгарській стороні. Перше документальне повідомлення про рішення Софії надіслати в Москву і Київ дипломатичні місії датувалося 12 квітня 1918 р. у шифрованій телеграмі голови Ради Міністрів Болгарії В. Радославова до посла Болгарії в Німеччині Д. Ризова³. Цей намір був здійснений вже наприкінці квітня. До Києва вирушила дипломатична місія на чолі з Іваном Шишмановим.

Цей вибір не був випадковим. Адже, як уже зазначалося, І. Шишманов був не лише відомим громадським діячем та вченим, а й українознавцем. У свою чергу, призначення послом Болгарії в УНР українофіла певною мірою не відповідало експансіоністським намірам Німеччини й Австро-Угорщини щодо України. Такий дипломатичний маневр Болгарії мав своє підґрунтя. Вона вважала себе обділеною союзниками, була незадоволена їхнім половинчастим рішенням про перехід Південної Добруджі під болгарський протекторат і несправедливим розподілом українських поставок.

Призначення І. Шишманова не залишилося непоміченим. У пресі з'явилися офіційні поздоровлення, а софійська газета «Камбана» 13 квітня 1918 р. взяла інтерв'ю у новопризначеного болгарського посла. Підкреслювався його вагомий науковий доробок, гідно оцінений науковою громадськістю, яка обрала вченого членом Болгарської, Української (у Львові), Грецької і Хорватської академій, Харківського університету, етнографічних товариств у Празі й Будапешті, головою Спільки болгарських учених, письменників і художників, Болгарської спільки читалень.

Відповіді І. Шишманова кореспонденту чітко визначали його погляди на історію, культуру, економічний потенціал України. Він наголосив, що є прибічником теорії, згідно з якою Київська Русь була українською державою. Український етнос, вважав учений, простягається від Карпат до Кавказу і від Прип'яті до Чорного моря. Відзначаючи відмінності між мовами, поезією, музикою, расовими особливостями, розумовим, моральним і психологічним складом росіян і українців, він фактично спростував твердження деяких учених, що всі східні слов'яни є одна нація. Даючи високу оцінку українській літературі, науці, вказуючи на наявність великих природних багатств, І. Шишманов доводив взаємовигідність розвитку болгаро-українських відносин, що мали тисячолітню історію.

Болгарське представництво вирушило до Києва 21 квітня 1918 р. Проїздом у Львові І. Шишманов дав інтерв'ю газеті «Діло», у якому вітав створення Української Держави, говорив про внесок М. Драгоманова в українську справу. «Якби мене послали деінде, я не згодився би, але до Києва їду з великою охотою»⁴, – зауважив повноважний посол Болгарії.

Уже у Києві в розмові з співробітником Українського телеграфного агентства болгарський дипломат акцентував увагу на українсько-болгарському взаємовпливі й ролі в ньому київського митрополита, болгарина за походженням Цамблака, австрійського посла при Богдані Хмельницькому болгарина Парчевича, українських учених Ю. Венеліна і М. Драгоманова, діячів Кирило-Мефодіївського братства – прибічників ідеї слов'янської конфедерації, класиків української літератури Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Григорія Квітки-Основ'яненка⁵.

7 травня болгарський посол вручив вірчі грамоти гетьману Павлу Скоропадському, який щойно прийшов до влади. Болгарію в Києві, крім І. Шишманова, представля-

ли перший секретар посольства Тихон Баламезов, військовий аташе ротмістр Георгій Сархилієв, представник Дирекції з постачання і планування Димитр Влахов, рахівник Димитр Відінлієв, аташарани (охоронці-солдати) Г. Папазов, Г. Димитров, Л. Георгієв⁶.

Болгарська місія спочатку поселилася в готелі «Франсуа», а з липня – у готелі «Континенталь»⁷. Одним із основних завдань болгарський посол вважав налагодження торговельних відносин між Болгарією й Україною, а тому звернувся з такою пропозицією до міністра торгівлі й промисловості Гутника, наголосивши між іншим, що Україна в торговельних справах вільна встановлювати ті чи інші відносини без волі австрійців та німців. На що Гутник зауважив: «Теоретично – так, фактично – ні»⁸. Така відповідь українського міністра поклала кінець подальшим намірам І. Шишманова вести переговори про укладення торговельного договору Болгарії з Україною.

Зазнавши невдачі у налагодженні міждержавних болгаро-українських торговельних зв'язків, болгарський посол намагався встановити контакти по лінії кооперації. Ці дії знаходили підтримку з боку українських кооператорів, які прагнули вийти на міжнародну арену. Тому не випадково голову болгарської місії було запрошено на III Всеукраїнський з'їзд кооператорів, що відбувся 26 травня 1918 р. Згодом І. Шишманов офіційно від імені Болгарського кооперативного банку звернувся до українських банків з пропозицією зав'язати між ними торговельні зносини. У серпні 1918 р. таку згоду на співробітництво дав Центральний український кооперативний комітет, який запропонував болгарам на перших порах поставку полотна селянського кустарного виробництва. Проте подальші політичні події в Україні не дали змоги розгорнутися цим контактам.

Таким чином, болгарам не залишалось нічого іншого, як обмежитися комерційними операціями лише в межах спільної торговельної угоди між Україною і державами Четверного союзу. Відповідна закупівля проводилася по військовій і цивільній лініях. Для постачання болгарської армії українським спорядженням в Одесу в червні 1918 р. прибула болгарська військова делегація у складі генералів Рашева, Цалева та інших офіцерів Генерального штабу, яка підтримувала зв'язок з болгарським послом у Києві⁹.

За прикладом провідних держав Четверного союзу Болгарія також прагнула покращити своє тяжке економічне становище за рахунок українських товарів, при цьому не завжди дотримувалася умов відповідного договору. Про один із таких випадків свідчить вербальна нота до болгарського посольства в Києві. У ній українське Міністерство закордонних справ протестувало проти вантаження болгарською військовою командою на корабель «Болгарія» 2141 коня і на корабель «Борис» 434 пудів крему для взуття, 310 пудів сургучу, 124 пудів рицинової олії, 4336 пудів мідного купоросу, 83 пудів олова, 8 пудів лимонної кислоти, 10310 пудів пенькових канатів, 62 пудів марганцю¹⁰. До того ж ці дії проводилися всупереч забороні митниці.

Болгарський уряд намагався посилити свої морські військові сили, закупаючи в Україні судноплавні засоби. У червні 1918 р. Військове міністерство і Міністерство закордонних справ Болгарії через І. Шишманова звернулися до українського уряду з проханням придбати на корабельнях Миколаївського суднобудівельного заводу 4 контрміноносця, 5 підводних і 12 моторних човнів. На цей крок їх підштовхнув рапорт капітанлейтенанта Стателова про намір Німеччини закупити 4 контрміноносця для Туреччини, що зробило б останню сильною морською державою. Подібне прохання було направлено і в Берлін, під чийм контролем та охороною перебували українські суднобудівельні заводи.

У відповіді українська сторона підкреслювала, що не бажає продавати нові кораблі, а має намір продати лише частину Чорноморського флоту, оскільки весь його не може утримувати. Але остаточне рішення, підкреслювалося далі, буде залежати від німецької влади. Німецька сторона дипломатично відповіла, що вирішувати питання про продаж кораблів можуть лише уряди України і Росії, а тому рекомендувала звернутися саме до

них¹¹. Як відомо, болгарські плани не здійснилися. Більшу частину Чорноморського флоту, щоб нікому не дістався, згодом потопила більшовицька Росія. Пізніше в її розпорядження потрапили й українські корабельні.

Як уже згадувалося вище, у закупівлі українських товарів, крім військового відомства, брала участь і цивільна установа – Дирекція по постачанню та плануванню. У липні 1918 р. вона направила свого представника Стефана Балгарова, який мав для цієї мети 1 млн 207 тис. австрійських крон. З цієї суми 1 млн 192 тис. було поміняно на 596 тис. крб і покладено в Київське відділення Російського зовнішньоторговельного банку, а необмінені 15 тис. австрійських крон у зв'язку з їх дефектним станом було прийнято на зберігання цим же банком.

Непогодження дій Балгарова з болгарським послом, який звинувачував представника Дирекції з постачання та планування в проведенні операції в обхід українських законів і союзницьких домовленостей, стали причиною заміни його іншими представниками Дирекції – Д. Івановим і Д. Власовим. Після від'їзду Балгарова всі гроші, покладені в Київський банк, були переведені на рахунок болгарської місії і відпускалися тільки І. Шишманову або його уповноваженому. Згодом Д. Влахов одержав 22 тис. крб і 15 тис. необмінених у Києві австрійських крон для закупівлі товарів на Одещині¹².

У підписанні вигідних угод значна роль належала особисто І. Шишманову, який зав'язав контакти з рядом представників українських ділових кіл. Зокрема, завдяки його старанням Міністерство земельних справ дало згоду на вивіз у Болгарію 4 тис. волів¹³. До кінця 1918 р. Болгарія, за підрахунками болгарського вченого Веселина Хаджиніколова, закупила в Україні товарів на 45 млн 305 тис. левів, у тому числі коней (2520 голів), волів і корів (401 голову), рибу, пшеничне борошно, цукор, масло, хімічні та залізні вироби тощо¹⁴.

На відміну від торговельних операцій, обсяг взаємного постачання продовольчими і промисловими товарами не задовольняв болгарський уряд, який намагався, згідно з Брест-Литовським мирним договором, з їхньою допомогою певною мірою покрити значні матеріальні витрати, понесені в ході Балканських воєн і світової війни. Відтак Болгарія була зацікавлена у виконанні Українською Державою цього договору, хоча за його умовами основні українські поставки розподілялися між Німеччиною й Австро-Угорщиною. Болгарський уряд намагався принаймні одержати ту частину, що припадала йому, і сподівався вирвати її з рук союзників за допомогою болгарського посла в Києві.

І. Шишманов довів до німецького й австро-угорського послів прохання голови уряду В. Радославова не пізніше 10 червня 1918 р. поставити в Болгарію 50 тис. т продуктів. У відповіді обидва послы, посилаючись на дезорганізацію влади в Україні, загрозу з боку більшовиків, опір селян, виправдовувалися відносно затримки українських поставок Болгарії. До 19 травня з України було вивезено від 1500 до 2000 вагонів жита, причому Болгарії виділялося 75–100 вагонів. Послами Німеччини й Австро-Угорщини було відхилене прохання І. Шишманова дати в аванс Болгарії більше продуктів. Ця відмова пояснювалася важкими матеріальними умовами союзників. Для підтвердження цього наводився приклад Німеччини, яка зменшила в той час денну хлібну норму з 200 до 160 грамів.

Однак німецький посол у Києві барон Мумм мав надію збільшити обсяг українських поставок союзникам, у тому числі й Болгарії, за рахунок запасів продовольства в Криму і Таврійській губернії, в яких, за його даними, знаходилося 10–15 млн пудів продовольства. І. Шишманов домовився з бароном Муммом про вивіз до Болгарії українського цукру. На цих зустрічах він домігся участі болгарського представника Дирекції з постачання та планування Іванова в роботі німецько-австрійського управління по контролю за виконанням умов Брест-Литовського мирного договору¹⁵.

Болгарське представництво успішно виконувало одну зі своїх основних функцій – захист інтересів співвітчизників. Це були військовополонені й заробітчани. Останні ще до Першої світової війни прибули в південні регіони України для роботи в сільському господарстві. Проте, оскільки основна маса болгарських військовополонених була переправлена на батьківщину німецькими й австро-угорськими військами відразу ж після їх вступу на територію України, ця проблема перед болгарською дипломатичною місією не стояла. Вона опікувалась болгарськими військовополоненими, які з тих чи інших причин продовжували перебувати в Україні. Насамперед це стосувалося поранених і хворих. І. Шишманов через Болгарський Червоний Хрест звертався до Міністерства закордонних справ Української Держави з проханням розшукати чи повідомити про здоров'я і матеріальне становище болгарських громадян¹⁶. Свій внесок у матеріальну допомогу болгарським військовополоненим зробили й болгарі – вихідці з Македонії, котрі проживали в Києві. Вони зібрали 9 тис. крб і передали їх через І. Шишманова Болгарському Червоному Хресту¹⁷.

Болгарське посольство й пізніше переправляло болгар, які прагнули повернутися на батьківщину. Зокрема, з цією метою використовувалися зворотні рейси транспорту, яким перевозилися з Болгарії українські військовополонені.

Не менш важливим був захист інтересів співвітчизників, які мешкали в Україні. У роки Першої світової війни царська влада переслідувала чимало болгар як громадян ворожої держави. Пізніше цю тактику перейняли більшовики, утискаючи болгар як представників заможних верств. Типовою є скарга болгарському посольству братів Рангела і Олександра Делчевих з міста Перушица Пловдивської округи, котрі десять років проживали в Одесі. В 1916 р. їх позбавили права тримати готель, пограбували його, завдали збитків на 77 тис. крб, а їхніх синів інтернували¹⁸.

Цілий ряд скарг посипався в болгарське посольство від болгарських підданих – орендаторів зрошувальних земель у передмісті Одеси «Пересип». У 1914–1916 рр. місцева влада примушувала їх дешевше продавати овочі, реквізувала у них насіння. Після 1917 р. більшовики пішли ще далі. Вони відбирали городи, господарські будівлі, не давали збирати врожай. Болгарський посол просив Міністерство закордонних справ розібратися в цій справі й відшкодувати збитки¹⁹. Подібні апеляції болгарського представництва поставили Міністерство закордонних справ перед необхідністю створення спільно з Міністерством юстиції та Міністерством торгівлі і промисловості міжвідомчої комісії по усуненню цих правопорушень²⁰. У грудні 1918 р. комісія розробила порядок відшкодування збитків, завданих під час війни і більшовицького терору болгарським підданим, які займалися городництвом в Україні²¹.

Вищезазначена ініціатива болгарського посольства дала поштовх до розробки Міністерством юстиції УНР законопроекту про окружні комісії у справах по відновленню майнових прав німецьких, австро-угорських, болгарських і турецьких підданих, поданого на розгляд Раді Міністрів. У січні 1919 р. такі комісії планувалося створити в Києві, Одесі, Харкові і Катеринославі²².

Звернення, що надходили з Болгарії з проханням повідомити про долю родичів в Україні, встановити їхню адресу, спонукали болгарське представництво просити Міністерство закордонних справ дати довідку про болгарських громадян у місцях компактного проживання, зокрема в Олександрійському й Бердянському повітах, Києві та Одесі²³. Болгарському посольству доводилося також допомагати своїм співвітчизникам у вирішенні питань спадщини, одержанні дипломів, працевлаштуванні тощо²⁴.

Не останню роль відігравало дипломатичне представництво в захисті болгарських громадян від утисків української влади. Зокрема, у зв'язку з обшуком і арештом Димитра Ігнатова, який проживав у Києві, воно навіть направило вербальну ноту Міністерству закордонних справ України²⁵.

Болгарське посольство не лише піклувалося про своїх підданих в Україні, а й допомагало українським військовополоненим та їхнім сім'ям. Воно стало посередником між ними, а саме за клопотанням Болгарського Червоного Хреста сповіщало родичів про місцеперебування і стан здоров'я військовополонених, сприяло листуванню тощо²⁶.

І. Шишманов відреагував на утиски болгарської влади щодо українських військовополонених. У вересні 1918 р. він сповістив Міністерство внутрішніх справ Болгарії про появу в пресі повідомлень про випадки жорстокого поводження з українськими і російськими військовополоненими в болгарських таборах. З цього приводу російський уряд опублікував офіційний протест і передав його послу Нідерландів для вручення болгарському урядові. І. Шишманов пропонував болгарській владі в інтересах подальшого розвитку дружніх болгаро-українських відносин вибачитися, а полоненим до повернення на батьківщину надати невеликі подарунки²⁷.

І. Шишманов близько до серця сприйняв трагедію, що сталася в зв'язку з вибухом артилерійського складу у червні 1918 р. у Києві. Внаслідок цього терористичного акту 200 чоловік загинуло, більше тисячі зазнали поранень, 6 тис. залишилося без даху. Для допомоги жертвам був створений комітет на чолі з гетьманом²⁸. З ініціативи І. Шишманова в кампанію допомоги включилися послы союзних держав у Києві, які вирішили виділити на благодійну акцію по 3 тис. крб. Однак, оскільки уряд Болгарії направив киянам 20 тис. левів, то різниця між 3 тис. і всією відпущеною сумою була оголошена пожертвуваннями болгарських трудящих²⁹. Через два місяці пролунав вибух артилерійського складу в Одесі. І тут І. Шишманов просив болгарський уряд допомогти одеситам³⁰.

Болгарське дипломатичне представництво виконувало й одну зі своїх основних функцій – направляло інформацію щодо найважливіших подій в акредитованій державі. Серед донесень були повідомлення про стан народного господарства в Україні, протистояння політичних партій, культурні події тощо. Не останнє місце в цьому інформаційному потоці посідали українсько-російські відносини, російські сюжети. І. Шишманов повідомляв уряд про поранення Леніна, стан його здоров'я, червоний терор, що посилювався після цього замаху, поразку заколоту чехословацьких військ у Сибіру, перебіг переговорів у Києві по укладанню мирного договору між Україною і Росією тощо.

Одним із джерел інформації з Росії був його співвітчизник, керівник російської делегації по укладанню українсько-російського мирного договору Християн Раковський. Іван Шишманов відвідував його не лише із офіційними візитами, а й вів приватні бесіди, причому й з ініціативи Раковського³¹.

Інформації І. Шишманова викликали певну реакцію з боку болгарського уряду. Міністерство освіти Болгарії привітало своїх українських колег з введенням в Україні 1918 р. шкільного свята в пам'ять болгарських апостолів, авторів слов'янської абетки Святих Кирила і Мефодія, що відзначається в Болгарії 24 травня. Від того ж адресата Міністерство освіти України і ректор Київського університету одержали привітання з приводу відкриття в жовтні 1918 р. Київського університету. На цих урочистостях почесним гостем був Іван Шишманов³². Болгарський посол одержав запрошення взяти участь у відкритті Кам'янець-Подільського університету. Й інші учбові заклади України прагнули бачити серед почесних гостей провідника українсько-болгарської дружби, зятя відомого українця Михайла Драгоманова. Остання обставина стала причиною звернення до І. Шишманова редакції Львівського журналу «Світ» з проханням надіслати фотографію пам'ятника на могилі Драгоманова для друку³³.

Послугами відомого діяча науки і культури прагнули скористатися й болгарські митці. Зокрема, Міністерство освіти Болгарії просило І. Шишманова підібрати на посаду головного режисера Народного театру в Софії відомого представника української культури³⁴.

Як вчений, І. Шишманов не міг не використати своє перебування в Україні для продовження наукової діяльності в галузі україністики. У цьому йому допоміг багатий фонд київських бібліотек, у тому числі й університетської, книгами яких він користувався³⁵. Проте недовго довелося І. Шишманову займатися науковими пошуками. Вступ до Києва на початку лютого 1919 р. більшовиків змусив болгарське представництво разом з українським урядом переїхати до Вінниці. Цей переїзд завдав І. Шишманову чимало клопоту. Справа в тому, що в Київському відділенні Російського зовнішньоторговельного банку залишилися болгарські гроші, покладені на рахунок представництва Болгарії. У листі до генерального консула Нідерландів у Києві Фокера Шишманов пояснював такий стан речей побоюванням нападу в дорозі банд. З іншого боку, його турбувала можлива конфіскація більшовиками болгарських коштів. Відтак він просив свого голландського колегу у випадку такого вилучення домагатися у Х. Раковського, який очолив уряд радянської України, повернення болгарських грошей.

У Вінниці болгарська місія затрималася недовго. І. Шишманов, як досвідчений політик, зрозумів ситуацію і не став чекати краху Директорії. У березні болгарське посольство повернулося до Софії, а 1 квітня 1919 р. І Шишманов на аудієнції у царя Бориса склав свої повноваження посла Болгарії в Україні. Так закінчилася діяльність посольства Болгарії в Україні.

Однак Іван Шишманов не поривав зв'язків зі своїми українськими однодумцями – представниками емігрантської політичної й наукової думки, цікавився подіями в Україні. Він знайомився з творами українських емігрантів – колишніх діячів УНР О. Шульгіна, П. Стебницького, О. Скоропис-Йолтуховського та інших, у яких вони крізь призму свого сприйняття намагалися проаналізувати досягнення, невдачі й помилки керівництва УНР. До його послуг були також і українські емігрантські часописи, що виходили у Відні, Празі, Варшаві³⁶.

Іван Шишманов користувався повагою в середовищі українських емігрантських кіл Болгарії. Вони запрошували його на заходи політичного і культурного характеру, що проводилися ними. 1926 року його було обрано головою Українсько-болгарського товариства³⁷.

Викладацький досвід, політичні погляди, науковий доробок ученого в галузі слов'янознавства та його складової частини – україністики, зокрема ставлення до проблеми української державності, імпонували керівництву українських навчальних закладів, що функціонували за кордоном. Тому до нього надійшли пропозиції з Праги обійняти посаду професора кафедри історії європейської літератури Українського вільного університету (1922) і кафедри історії слов'ян Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (1923). І в першому, і в другому випадках ініціативу проявив Л. Білецький, ректор цих закладів. Проте обставини склалися так, що ці пропозиції вчений не зміг прийняти³⁸.

Таким чином, відновлення української державності в 1918 р. спричинило встановлення офіційних дипломатичних відносин між Україною і Болгарією. Шлях до них відкрив Брест-Литовський мирний договір, хоча він і поставив Україну в двосторонніх українсько-болгарських стосунках у нерівноправне становище. Насамперед йдеться про українські поставки до держав Четверного союзу і спільний торговельний договір України з ними.

Якоюсь мірою пом'якшити наслідки такого договору прагнув Іван Шишманов, хоча цілком зрозуміло, що навіть найвпливовіший політик не зміг би в односторонньому порядку змінити політичний курс свого уряду, а тим більше союзних держав. Закінчилася поразкою і спроба І. Шишманова підписати двосторонній болгаро-український торговельний договір, що йшов у розріз з планами Німеччини надалі панувати на українському ринку.

Для України мав значення сам факт встановлення дипломатичних відносин з Болгарією, оскільки ставив її на один щабель з іншими незалежними державами. Фактичне перетворення України в південну околицю більшовицької Росії призвело до втрати нею власного зовнішньополітичного курсу, у результаті чого відпала потреба в обміні дипломатичними представництвами із зарубіжними країнами.

¹Полонська-Василенко, Н. Історія України. К., 1992, с. 481.

²Пенчиков, К. Българо-українски дипломатически отношения. 1918–1919 г. – В: Българо-українски връзки през вековете. Научни изследвания. София, 1983, с. 256.

³Добрисянов, Т. Българо-съветски дипломатически отношения. 1918–1934. Документи. – Международни отношения, 1972, № 1, с. 141.

⁴Діло, 1918, 1 травня.

⁵Научен архив на Българската академия на науките (далі – НА БАН), ф. 11 к, оп. 2, д. 537, л. 10–11.

⁶Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3766, оп. 1, спр. 25, арк. 2; НА БАН, ф. 11 к, оп. 2, спр. 538, арк. 1–4.

⁷ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 120, арк. 20–21.

⁸Там само, спр. 111, арк. 5.

⁹НА БАН, ф. 11 к, оп. 2, д. 539, л. 2.

¹⁰ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, д. 116, л. 5.

¹¹Централен държавен архив на Република България (далі – ЦДА РБ), ф. 176К, оп. 3, д. 1399, л. 1–8, 16, 31–32.

¹²НА БАН, ф. 11 к., оп. 2, д. 537, л. 72.

¹³Там само, арк. 44.

¹⁴Хаджиниколов, В. Стопански отношения и връзки между България и Съветския съюз до Девети септември (1917–1944). София, 1956, с. 54.

¹⁵ЦДА РБ, ф. 176к, оп. 3, д. 1254, л. 20.

¹⁶ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 119, арк. 104.

¹⁷НА БАН, ф. 11 к., оп. 2, д. 539, л. 8.

¹⁸ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 119, арк. 91.

¹⁹Там само, арк. 19–20.

²⁰Там само, арк. 100–101.

²¹Там само, ф. 3696, оп. 1, спр. 22, арк. 23.

²²Там само, арк. 32.

²³Там само, арк. 3–5, 13, 119.

²⁴Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 119, арк. 8, 9, 105, 106; НА БАН, ф. 11 к., оп. 2, д. 537, л. 20, 22, 48.

²⁵ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, д. 22, л. 26.

²⁶Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 119, арк. 18, 95.

²⁷ЦДА РБ, ф. 176к, оп. 3, д. 1486, л. 9.

²⁸Дорошенко, Д. Історія України. Ужгород, 1932, с. 120.

²⁹ЦДА РБ, ф. 176к, оп. 3, д. 1045, л. 12–16; НА БАН, ф. 11 к, оп. 2, д. 537, л. 43, 121.

³⁰Там само, ф. 176к, оп. 3, д. 1515, л. 59, 62.

³¹Там само, арк. 49, 57, 66, 73–74, 77, 80.

³²Там само, ф. 177к, оп. 1, д. 522, л. 6, 7, 37.

³³НА БАН, ф. 11 к, оп. 2, д. 537, л. 55, 128–130.

³⁴ЦДА РБ, ф. 177к, оп. 1, д. 522, л. 19.

³⁵НА БАН, ф. 11 к, оп. 2, д. 537, л. 46.

³⁶Там само, д. 535, л. 2–10.

³⁷Там само, д. 585, л. 12, 17, 18, 20–27; д. 506, л. 1; д. 507, л. 1.

³⁸Там само, оп. 3, д. 145, л. 1–3; д. 146, л. 1–5; д. 501, л. 7.